

แนวคิดความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
ในทรรศนะของวิลเลียม เจมส์
Concept of moral relationship between humans and the
environment in William James's view

วีรพงษ์ ศรีสองคอน^{1*}, วรณวิสาข์ ไชโย²
Wiraphong Srisongkhon^{1*}, Wanwisa Chaiyo²
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่^{1,2}
Faculty of Humanities Chiang Mai University^{1,2}

*Corresponding Author, email: weerapong12mos@gmail.com

(Received: May 22, 2021 | Revised: September 11, 2021 | Accepted: December 3, 2021)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในทรรศนะของวิลเลียม เจมส์ นักปรัชญาและนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการวิเคราะห์เอกสารโดยการรวบรวมข้อมูลจากหนังสือและงานเขียนของเจมส์ รวมทั้งเอกสารชั้นรองอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งผ่านกรอบแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมแล้วสรุปผลการวิจัยในเชิงพรรณนา ผลจากการศึกษาพบว่าจักรวาลนี้เป็นจักรวาลที่หลากหลายประกอบขึ้นจากปัจเจกย่อยจำนวนมาก ในทางภววิทยาแล้วสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตมีสถานะที่

เท่าเทียมและจัดเป็นเพียงส่วนย่อยหนึ่งท่ามกลางความหลากหลายนี้เท่านั้น ซึ่งปัจเจกย่อยต่างก็ดำรงอยู่อย่างอิสระปราศจากการครอบครองหรือถูกครอบครองโดยสิ่งอื่นแม้จะดำรงอยู่อย่างอิสระแต่ปัจเจกเหล่านั้นต่างเชื่อมประสานกันด้วยกฎธรรมชาติบางประการทำให้เกิดเป็นสภาพของความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ ดังนั้นจักรวาลจึงมีความหลากหลายและเป็นหนึ่งในบางลักษณะมนุษย์และสิ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในโลกแห่งประสบการณ์นี้ต่างมีความสัมพันธ์และเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันสรรพสิ่งจึงมีความสัมพันธ์ทางศีลธรรมแบบองค์รวม

คำสำคัญ: จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, วิลเลียม เจมส์

Abstract

This research article aims to examine William James's concept of moral relationship between humans and the environment. James is an American philosopher and psychologist. The research is a qualitative research gathering data from James's books and essays and other relevant secondary works. The study is done through the concept of environmental ethics by analysing moral relationship between humans and things and summarize by descriptive research method. The study results revealed that this universe is a pluralistic, which constituted by several individual units. In ontological status. In other words, all living-things and non-living things are equal, it's only one part of this pluralistic universes. Individuals freely exist without

being possessed or occupied by the others. Even these individuals are independent, it linked to one another by some natural laws and then become a great relationship network. There are both diversity and unity in the universe. Humans and any other things that exist in this physical world are part of one another by its interconnected relationship. Thus, things coexist in the way of holistic moral relationship.

Keyword: Environmental Ethics, Humans and Environment, William James

1. บทนำ

วิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เรากำลังเผชิญอยู่ในยุคปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นภาวะโลกร้อน การเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ภัยแล้งที่ยาวนาน ปัญหามลพิษ ไฟป่า ฯลฯ นับว่าเป็นภัยคุกคามต่อการดำรงอยู่ของมนุษยชาติในทุกมิติ นับตั้งแต่การตีพิมพ์หนังสือฤดูใบไม้ผลิอันเงียบงัน (silence spring, 1963) ของราเชล คาร์สัน (Rachel Carson) นักวิทยาศาสตร์ทางทะเลชาวอเมริกันซึ่งเป็นงานที่ได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการใช้ DDT และสารกำจัดศัตรูพืชอื่นๆ ที่ตกค้างในธรรมชาติซึ่งส่งผลกระทบต่อสายใยอาหาร ภาวะเปลือกบางทำให้นกวางไข่ไม่สำเร็จ การเปลี่ยนแปลงภายในเซลล์ของทั้งพืชและสัตว์จนนำมาสู่การแบบ DDT อย่างถาวรในสหรัฐอเมริกา ซึ่งหนังสือฤดูใบไม้ผลิอันเงียบงันนับเป็นงานด้านขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมร่วมสมัยที่ชัดเจนที่สุดเพราะเป็นการจุดประกายต่อการตระหนักถึงผลกระทบของระบบ

นิเวศจากการกระทำของมนุษย์ (สุทัศน์ ยกส้าน, 2555, น. 54) กระทั่งในปี 1970 ที่นักปรัชญาได้ตระหนักถึงพันธะผูกพันทางศีลธรรมที่มนุษย์ควรมีต่อโลกธรรมชาติอันสืบเนื่องมาจากผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจนเกิดเป็นปรัชญาประยุกต์สาขาใหม่ที่เรียกว่าจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental ethic) หรือปรัชญาสิ่งแวดล้อม (Environmental philosophy) (Callicott & Frodeman, 2008, p. XY)

ปรัชญาสิ่งแวดล้อมมุ่งเน้นไปที่การวิพากษ์วิจารณ์ทัศนพื้นฐานทางอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ต่อขนบธรรมเนียมทางความคิดของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโลกธรรมชาติซึ่งเป็นการสะท้อนบ่อเกิดของปัญหาวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ในขณะที่เดียวกันก็เสนอแนวคิดสมมติฐานทางจริยศาสตร์ต่อท่าทีความสัมพันธ์ทางศีลธรรมที่มนุษย์ควรปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอันเป็นแนวทางที่จะเอื้อให้เกิดความอยู่รอดและความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีความพยายามในการใช้จริยศาสตร์เชิงกฎเกณฑ์อย่างจริยศาสตร์ของคานต์ เช่น หากการทำลายสิ่งแวดล้อมนำมาซึ่งการละเมิดสิทธิต่อการมีชีวิตที่ดีย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดีต่อมโนธรรมสำนึกเพราะถือเป็นการทำลายเจตจำนงที่จะมีชีวิตของมนุษย์ และประโยชน์นิยมที่ความถูกต้องคือความสุขที่มากที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดการกระทำที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดีศีลธรรมเพราะนำมาซึ่งความทุกข์ ดังนั้นจะพบว่าสิ่งหนึ่งที่ปรัชญาพยายามเสนอในการแก้ไขปัญหาสภาวะแวดล้อมนั้นก็คือการกลับไปทำความเข้าใจขนบธรรมเนียมหรือฐานคิดที่เป็นปฏิบัติต่อโลกธรรมชาติพร้อมทั้งเสนอ “แนวคิดที่เป็นมิตร” อันเป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ปัญหาในด้านต่างๆ

ปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) หมายถึงการกระทำ (Practice) ในภาษาอังกฤษคือขนบธรรมเนียมการคิดที่มองว่าการเข้าใจความจริงแท้เป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกขาดออกจากการปฏิบัติ หมายความว่าสิ่งที่เราจะยึดถือได้ว่าเป็นจริงต้อง

สามารถปฏิบัติและทดลองให้เห็นผลในโลกแห่งประสบการณ์ ปฏิบัตินิยมเกิดขึ้นที่สหรัฐอเมริกาเมื่อปี 1870 โดยชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียร์ซ (Charles Sanders Peirce) แต่ผู้ที่ทำให้แนวคิดปฏิบัตินิยมรุ่งเรืองและเป็นที่ยอมรับในวงกว้างคือวิลเลียม เจมส์ (William James) (Legg, 2008) ระเบียบวิธีคิดของปฏิบัตินิยมได้ฝังรากลึกในวัฒนธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกาจนเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของปรัชญาหรือระบบคิดของชาวอเมริกัน ปฏิบัตินิยมมองว่าปรัชญาสิ่งแวดล้อมควรให้ความสำคัญกับวิธีการที่จะนำมาซึ่งผลในการปฏิบัติลดความขัดแย้งในความแตกต่างทางทฤษฎีและเปิดกว้างต่อความเป็นไปได้ใหม่ ๆ ดังนั้นปฏิบัตินิยมทางสิ่งแวดล้อมจึงมีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ 1. ยอมรับแนวคิดทางศีลธรรมแบบพหุนิยม 2. ไม่ให้ความสำคัญต่อการถกเถียงทางทฤษฎีมากไปกว่าการแก้ไขปัญหาที่เกิดผลเชิงประจักษ์ 3. ยึดถือผลการปฏิบัติว่าสามารถนำเราไปสู่ฉันทมติทางการเมืองร่วมกันของคนในสังคมได้ (Newman, 2011, p. 342)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการศึกษานวนคิดของวิลเลียม เจมส์ซึ่งถือว่าเป็นทั้งนักปรัชญา และบิดาของจิตวิทยาสมัยใหม่ของสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างปรัชญาปฏิบัตินิยมให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างโดยเฉพะอย่างยิ่ง การเสนอแนวคิด “ประจักษ์นิยมแบบจัด” ที่มองว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์กับวัตถุภายนอกอย่างแยกไม่ออก แม้เจมส์จะไม่ใช่นักปรัชญาสิ่งแวดล้อมโดยตรงแต่เจมส์ก็มีงานทางปรัชญาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในจักรวาล และงานด้านจริยศาสตร์ ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าการศึกษารากฐานทางอภิปรัชญา และจริยศาสตร์สามารถทำให้เราเข้าใจความสัมพันธ์ทางศีลธรรมของสรรพสิ่งอันจะนำไปสู่การขยายมนทัศน์ต่อการมองความจริงได้หลากหลายมากยิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวคิดความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีของวิลเลียม เจมส์

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ทั้งเอกสารชั้นต้น (Primary) และชั้นรอง (Secondary) ตลอดงานวิจัย บทความอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีของวิลเลียม เจมส์ และนำเสนอโดยการบรรยายเชิงวิเคราะห์ (Analysis Description)

4. ผลการวิจัย

4.1 ทฤษฎีจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม

4.1.1 มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric)

แนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentrism) หรือ “Humancentric” คือแนวคิดที่มองว่ามนุษย์เท่านั้นที่มีคุณค่า หรือมนุษย์เท่านั้นที่มีจุดมุ่งหมายในตัวเอง สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non human) เช่น สัตว์ พืช ทรัพยากรต่างๆ ในโลกธรรมชาติล้วนไม่มีคุณค่า หรือไม่มีความหมายในตัวเองสรรพสิ่งเหล่านี้จะมีคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อนำมาซึ่งผลประโยชน์ในการใช้สอย ความพึงพอใจหรือเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยสนองต่อความต้องการของมนุษย์เท่านั้น (Callicott and Frodeman, 2008, p. 111) ในทางภววิทยา มนุษย์จึงมีสถานะเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง ขนบธรรมเนียมทางความคิดในศาสนายิวและศาสนาคริสต์ถูกโจมตีว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสร้างรากฐานทางอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ที่นำมาซึ่งวัฒนธรรมทางความคิดที่ปฏิบัติต่อโลกธรรมชาติ จากการ

ตีความความเชื่อในคัมภีร์ปฐมกาล (Genesis) ที่มองว่ามนุษย์มีสถานะเป็น “เจ้านาย” และโลกธรรมชาติมีสถานะเพียง “ทาส” มนุษย์จึงมองโลกธรรมชาติเป็นเพียงแหล่งดูดซับเอาผลประโยชน์โดยนัยนี้ธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ปราศจากคุณค่าในตัวเอง (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537, น. 13) ดังข้อความที่ปรากฏในพระคัมภีร์ที่ว่า “และพระเจ้าก็ทรงตรัสว่าเราสร้างมนุษย์ตามฉายาอย่างของเราให้ครอบครองฝูงปลาในทะเล ฝูงนกในอากาศ และฝูงสัตว์ ให้ปกครองแผ่นดินทั่วไป และสัตว์ต่างๆ ที่เลื้อยคลานบนดิน” (ปฐมกาล 1:26) และ “พระเจ้าทรงอวยพรแก่มนุษย์ ตรัสแก่เขาว่ามีลูกดกทวีมากขึ้นจนเต็มแผ่นดิน จงมีอำนาจเหนือแผ่นดิน จงครอบครองฝูงปลาในทะเลและฝูงนกในอากาศกับบรรดาสัตว์เลื้อยคลานบนแผ่นดิน” (ปฐมกาล 1:28) จากการถูกโจมตีว่ามีท่าทีที่ไม่เป็นมิตรกับโลกธรรมชาติและมีส่วนสนับสนุนรากฐานทางความคิดที่นำมาซึ่งการทำลายธรรมชาติจึงมีการตีความใหม่ให้มีความเป็นมิตรต่อโลกธรรมชาติมากขึ้น โดยการนิยามสถานะของมนุษย์เป็นเพียง “ผู้อภิบาล” หรือ “ผู้ดูแลแทน” (Stewardship) ดังที่ปรากฏว่า “พระเจ้าจึงทรงให้มนุษย์นั้นอยู่ในสวนเอเดนให้ทำและรักษาสวน” (ปฐมกาล 2:15) และ “เพราะว่าเราทั้งหลายร่วมกันทำงานเพื่อพระเจ้า ท่านทั้งหลายเป็นไร่นาของพระเจ้าและเป็นตึกของพระองค์” (โครีนธ์ 3:9) แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงสถานะของมนุษย์ให้เป็นมิตรมากยิ่งขึ้นจากเจ้าผู้ครอบครองเหนือโลกธรรมชาติมาเป็นเพียงผู้ดูแลแทน แต่สถานะของผู้ดูแลแทนนี้ก็สะท้อนอิทธิทธิบางประการของมนุษย์ที่มีหน้าที่ “จัดการ” โลกธรรมชาติอยู่ เช่นเดิม นอกจากทฤษฎีในศาสนาคริสต์แล้วจริยศาสตร์เชิงกฎเกณฑ์ (Normative ethics) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ถือว่ามองมนุษย์เป็นศูนย์กลางเช่นเดียวกันเพราะความคิดอันเป็นพื้นฐานที่ต้องพิจารณาคุณค่าและประโยชน์ของมนุษย์คือความสำคัญอันดับแรก

4.1.2 ธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเอง (Ecocentric)

แนวคิดธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเอง (Ecocentrism) หรือธรรมชาติเป็นศูนย์กลางหัวใจสำคัญของแนวคิดนี้วางอยู่บนพื้นฐานที่ว่าสรรพสิ่งในโลกธรรมชาติทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนมีคุณค่าอยู่ภายในโดยสิ่งนั้นๆ เองไม่ใช่เป็นเพียงสะพานหรือเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่ประโยชน์ ความพึงพอใจของสิ่งอื่น คุณค่าและคุณสมบัติที่อยู่ในตัวเองเหล่านั้นล้วนแต่ดำรงอยู่เพื่อจุดมุ่งหมายของตัวเอง คุณค่านี้มีอยู่อย่างอิสระโดยปราศจากการอ้างอิงถึงสิ่งอื่นๆ (Sarkar, 2005, p. 52) แนวคิดทางปรัชญาสิ่งแวดล้อมที่มองว่าโลกธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตัวเอง เช่น ขบวนการนิเวศเชิงลึก (Deep ecology) คือการรับเอาแนวคิดคุณค่าทางศาสนา หรือวัฒนธรรมประเพณีในบางแง่มุมมาปรับใช้ในการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม โดยนิเวศเชิงลึกมีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ 1) การตั้งคำถามอย่างลึกซึ้งต่อสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมพร้อมทั้งเสนอการแก้ปัญหาด้วยการปรับเปลี่ยนทัศนคติด้วยความเชื่อทางศาสนา 2) นิเวศเชิงลึกมองว่าการที่มนุษย์สะสมความมั่งคั่งทางวัตถุนั้นนำมาซึ่งทรศนะคติที่ครอบงำโลกซึ่งจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์เองในระยะยาว 3) แม้จะมีความเชื่อที่แตกต่างหลากหลายแต่ความเชื่อเหล่านั้นมีฉันทามติร่วมกันคือคุณค่าซึ่งเป็นประโยชน์ต่อความร่วมมือที่จะเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ (Barnhill & Gottlieb, 2001, p. 6) นักปรัชญาคนสำคัญอย่างอาเนอ นาสส์ (Arne Dekke Eide Naess) นาสส์มองว่าสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่ในโลกธรรมชาติล้วนเป็นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตัวเองไม่ขึ้นกับว่ามีประโยชน์ต่อสิ่งอื่นหรือไม่ มนุษย์ไม่มีสิทธิ์ลดทอนความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายเหล่านี้ไว้เสียแต่เป็นไปเพื่อความจำเป็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โลกทัศน์แบบพัสติกส์ เคมี และนิเวศวิทยานั้นได้ลดทอนคุณค่าและความสำคัญของโลกธรรมชาติให้เหลือเพียงอะตอม (Atom) เท่านั้น ฉะนั้นนาสส์จึงมองว่าการแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมด้วยวิทยาศาสตร์

และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็น “ขบวนการนิเวศแบบผิวเผิน” (Shallow ecology movement) เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ความสำคัญเฉพาะกับ “คุณภาพชีวิต” แต่ขบวนการนิเวศเชิงลึก (Long-range deep ecology movement) เป็นสิ่งที่แก้ปัญหาในระยะยาวและมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ “มาตรฐานชีวิต” นิเวศเชิงลึกตั้งคำถามไปถึงระดับสาเหตุและคุณค่าของโลกรวมชาติ (Drengson, 2012) ซึ่งนักนิเวศจิตวิทยาอย่างเชลลิส เกลนดินนิง (Chellis Glendinning) มองว่าการที่สังคมเปลี่ยนผ่านมาสู่สังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่เป็นสังคมแห่งวัตถุ บริโภคนิยมและการพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีมากเกินไปสิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำทางสังคม อนาคตทางเพศ และปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาวะแวดล้อมซึ่งสะท้อนว่ามนุษย์กำลังเผชิญอยู่กับความป่วยไข้ทางจิตเพราะอุตสาหกรรมได้ทำลายความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่มนุษย์เคยมีต่อธรรมชาติจนหมดสิ้น ทางออกของปัญหาจึงเป็นการฟื้นฟู “สัมผัสธรรมชาติ” ที่มีให้พื้นกลับมา การแก้ไขปัญหาสภาวะแวดล้อมที่มีความยั่งยืนเกลนดินนิงจึงเสนอว่ามนุษย์ควรนำวัฒนธรรมที่มีรากฐานจากธรรมชาติ (Nature-based cultures) อันเป็นการนำเอาคุณค่าของศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อท้องถิ่นกลับมาสู่สำนักของมนุษย์อีกครั้ง (Glendinning, 1994, p. 37)

2.3 นิเวศองค์รวม (Holistic)

แนวคิดนิเวศองค์รวม (Holism) มองว่าสรรพสิ่งในโลกธรรมชาติตั้งแต่สิ่งมีชีวิตที่ซับซ้อนไปจนถึงสิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวสิ่งไม่มีชีวิตอย่างภูเขา แม่น้ำลำคลอง ดิน ฝุ่น ต่างมีคุณค่าและความสำคัญในฐานะปัจเจกย่อยที่คำนวณความอยู่รอดของระบบนิเวศขนาดใหญ่ทั้งหมด สิ่งต่างๆ มีความสำคัญเพราะต่างเกี่ยวเนื่องความอยู่รอดซึ่งกันและกัน นิเวศองค์รวมคือความพยายามในการสร้าง

ระบบคิดที่เชื่อถึงการมีอยู่ของคุณค่าที่เชื่อมโยงและต่างเอื้อประโยชน์ต่อกันและกันของสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ซึ่งถือเป็นการขยายพรมแดนในการพิจารณาทางศีลธรรมให้ครอบคลุมส่วนรวมของระบบนิเวศทั้งหมดในฐานะที่เป็นสังคมทางศีลธรรมขนาดใหญ่ การทำลายส่วนย่อยหนึ่ง ๆ ในโลกธรรมชาติย่อมเป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรมเพราะนำมาซึ่งความเสียหายของระบบนิเวศขนาดใหญ่ อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) นำความรู้ด้านนิเวศวิทยา จริยศาสตร์มาประยุกต์ และปรับใช้อธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ จากมุมมองความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่นในโลกธรรมชาติซึ่งมนุษย์มีสถานะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบนิเวศเท่านั้น พร้อมทั้งขยายให้ระบบนิเวศเป็นสังคมทางศีลธรรมที่ต้องได้รับการคุ้มครองทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยของส่วนรวมทั้งหมดเอง

หลายๆ สิ่งมีชีวิตที่มีปัญญาเฉียบแหลมที่สุดในโลกล้วนคำนึงถึงสิ่งที่เราเรียกว่า ‘ธรรมชาติไร้ชีวิต’ ว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต และเรารู้สึกแบบนั้นด้วยสัญชาตญาณถึงการมีอยู่ของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและลึกซึ้งระหว่างมนุษย์และโลกมากกว่าจะเป็นไปในวิถีทางของโลกแบบจักรกลปรัชญาได้เสนอหนึ่งเหตุผลว่าทำไมเราถึงไม่สามารถทำลายโลกด้วยการลงโทษทางศีลธรรมโดยใช้ชื่อว่า ‘ตาย’ เพราะโลกเป็นสิ่งมีชีวิตครอบครองชีวิตในหลายระดับซึ่งเราเคารพด้วยการหยั่งรู้โดยสัญชาตญาณ” (Leopold, as cited in Jardins, 1993 p. 191)

จะเห็นว่าลีโอโพลด์เสนอว่าโลกเป็นสิ่งมีชีวิตรูปแบบหนึ่งเพราะโลกนี้ประกอบไปด้วยสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตเข้าไว้ด้วยกัน และสิ่งเหล่านั้นต่างมีคุณค่าโดยการเกื้อกูลการดำรงอยู่ซึ่งกัน และกันหากส่วนใดส่วนหนึ่งถูกทำลายลงย่อมส่งผลต่อความปลอดภัยของสิ่งอื่นไปด้วย

4.2 แนวคิดทางจริยศาสตร์ของเจมส์

เจมส์แบ่งประเด็นทางจริยศาสตร์ออกเป็น 3 ปัญหาคือ

1. **ที่มาของศีลธรรม** เจมส์ปฏิเสธแนวคิดที่ว่าศีลธรรมเป็นสิ่งที่มียู่ก่อนประสบการณ์ หรือเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (A priori) สำหรับเจมส์แล้วความคิดทางศีลธรรมเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เกิดจากจิตถูกกระตุ้นโดยสิ่งเร้าภายนอกเกิดเป็นความรู้สึกขึ้น ฉะนั้นการมีความคิดทางศีลธรรมจึงไม่ต่างไปจากการที่มนุษย์มีความรู้สึกพึงพอใจกับความสุข เกลียดความทุกข์ ความกลัว ศีลธรรมจึงเป็นสิ่งที่สะสมผ่านกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมภายนอก และกระเป็นผลที่เกิดจากการหล่อหลอมทางสังคม

2. **ความหมายของ ถูก/ผิด (Right/Wrong)** เนื่องจากศีลธรรมมียู่ได้เพราะการมีอยู่ของจิตสำนึกของมนุษย์เป็นผู้รับรู้ถึงการมีอยู่ของความคิด เพราะหากโลกนี้ปราศจากสำนึกของมนุษย์แล้วความคิดทางศีลธรรมย่อมไม่อาจมีอยู่ได้เช่นกัน ดังนั้นคำถามที่ว่าคืออะไรคือสิ่งที่เรียกว่า ถูก/ผิด สำหรับเจมส์แล้วจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดเกณฑ์เหล่านี้ขึ้นมา ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมสัมบูรณ์ที่มีอยู่โดยปราศจากจิตสำนึกที่เป็นผู้รับรู้ โดยนัยนี้จึงมีความหมายที่ว่า “มนุษย์คือมาตรวัดสรรพสิ่ง” มนุษย์เป็นผู้สถาปนาคุณค่าจากสิ่งที่ตนเองปรารถนา สิ่งที่พอใจก็คือสิ่งที่ดี สิ่งที่น่ามาซึ่งความเจ็บปวดก็คือสิ่งที่ผิด ความคิดทางจริยศาสตร์นี้ของเจมส์จึงจัดเป็นกลุ่มที่มองว่าคุณค่าเป็นสิ่งประกอบสร้างหรือสูญนิยม (Nihilism)

3. **เกณฑ์การตัดสินปัญหาทางจริยธรรม** สำหรับเจมส์การตัดสินปัญหาความขัดแย้งทางศีลธรรมจัดอยู่ในกลุ่มสัมพัทธนิยม (Relativism) ที่

มองว่ากฎเกณฑ์มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ไม่ว่าจะยึดถือคุณค่าที่ว่า การไม่ทำร้ายผู้อื่น การทำตามเหตุผล การปฏิบัติตามเจตจำนงของพระเจ้า ฯลฯ ล้วนแต่เป็นการพยายามอธิบายถึงการกระทำที่เหมาะสมของการกระทำ แต่สิ่งที่พอจะทำให้เป็นสากลมากที่สุดก็คือการแสวงหาความสุขหลีกเลี่ยงความทุกข์ การนำมาซึ่งความพึงพอใจจึงมีแนวโน้มที่จะเป็นกฎทางจริยศาสตร์มากที่สุด (James, 1891, p. 208)

4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เจมส์มองว่าธรรมชาติของจักรวาลแบบเอกนิยม (Monism) หรือจิตนิยมสมบูรณ์ (Absolute idealism) ตามที่ปรากฏในอภิปรัชญาที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อของศาสนายิวและคริสต์นั้นมีปัญหาเรื่องของการอธิบายที่มาของความชั่วร้าย (Evil) ความชั่วร้ายที่ว่านี้คือ 1) ความชั่วร้ายทางจริยธรรม (Moral evil or Sin) เป็นความชั่วร้ายที่เกิดจากความประหลาดที่ไม่เหมาะสม 2) ความชั่วร้ายทางธรรมชาติ (Natural evil) มีสาเหตุมาจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด 3) ความชั่วร้ายทางอภิปรัชญา (Metaphysical evil) เป็นข้อจำกัดของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งสร้างจึงไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง จึงทำให้มนุษย์ใช้เจตจำนง (Free will) ในทางที่ผิด (มัธยา นิรัตติยภูติ, 2554) จากปัญหาความชั่วร้ายดังกล่าวเจมส์ได้โจมตีแนวคิดที่เชื่อถือในพระเจ้าว่าถ้าหากพระเจ้าเป็นสิ่งที่สมบูรณ์แบบที่สุดในจักรวาลแล้วเหตุใดจึงปรากฏว่ามีความชั่วร้ายเหล่านี้เพราะไม่มีทางที่ความไม่สมบูรณ์จะมาจากความสมบูรณ์ได้เลย เจมส์จึงได้วางตำแหน่งของพระเจ้าเสียใหม่จากที่มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียว (The one) สถานะของพระเจ้าจึงเหลือเพียงแค่ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายเท่านั้น (The many) (James, 1909, p. 22) ดังนั้นเมื่อจักรวาลไม่ได้ขึ้นอยู่กับพระเจ้าแล้ว

ความขัดแย้งเรื่องปัญหาที่มาจากความชั่วร้ายจึงยุติลง ซึ่งเจมส์ได้สรุปธรรมชาติของจักรวาลว่ามีลักษณะดังนี้

เอกภาพในความหลากหลาย

เจมส์มองว่าจักรวาลนี้ประกอบขึ้นจากหน่วยย่อยที่หลากหลาย (Each form) หน่วยย่อยเหล่านั้นต่างดำรงอยู่อย่างอิสระ ปราศจากการครอบครองกันและกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะ “และ” หรือ “ระหว่าง” เท่านั้น เช่น A รู้จัก B, B รู้จัก C, C รู้จัก D, D รู้จัก A แต่ในขณะเดียวกัน A กับ C อาจไม่รู้จักกันเลยก็ได้ เป็นความสัมพันธ์ที่คล้ายกับ “สาธารณะรัฐ” เนื่องจากหน่วยย่อยเหล่านั้นมิได้รวมกันในรูปแบบที่ไร้ระเบียบแต่อย่างใด แต่ดำรงอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติบางประการเช่น เวลา (Time) อวกาศ (Space) หรือแรงโน้มถ่วง (Gravity) เกิดเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ขึ้น จากลักษณะดังกล่าวทำให้จักรวาลเป็นหนึ่ง (Unity) ในบางลักษณะ และหลากหลายในบางลักษณะ

ความเปลี่ยนแปลง

เนื่องจากจักรวาลนี้ประกอบขึ้นจากความหลากหลายลักษณะ อีกประการหนึ่งของสรรพสิ่ง คือมีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง (Continuity) ซึ่งเป็นลักษณะที่เราสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสบการณ์ภายนอก เช่น การเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิต การเสื่อมสภาพ การปรับตัวด้วยการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต (Evolution) แต่การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็ไม่ใช่การนำไปสู่เป้าหมายอันเป็นอุดมคติสุดท้าย หรือความสมบูรณ์แบบแต่อย่างใด มันเพียงแต่เป็นการบอกว่าสิ่งต่างๆ ไม่มีอะไรที่จะคงลักษณะเดิมตลอดไป แต่กลับมีลักษณะเปลี่ยนแปลงที่

ไม่หยุดนิ่ง และจะยังคงเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เท่านั้น ในขณะที่เดียวกันความเปลี่ยนแปลงก็ได้เป็นการเปิดโอกาสให้มีความเป็นไปได้ที่หลากหลายซึ่งมีทั้งสร้างสรรค์ และเป็นความบกพร่อง หรือชั่วร้ายด้วยเหตุนี้เองปัญหาความชั่วร้ายจึงไม่ขัดแย้งกับประสบการณ์ที่เรารับรู้

จักรวาลเป็นสิ่งที่ดีขึ้นได้

เมื่อจักรวาลเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่ง และยังไม่เสร็จสิ้น เต็มไปด้วยความบกพร่อง ความเป็นชั่วตรงข้าม ซึ่งดูเหมือนว่าเจมส์จะมองโลกในแง่ร้าย แต่แท้จริงแล้วจักรวาลพหุนิยมของเจมส์มองโลกตามความเป็นจริงมิได้เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง สำหรับเจมส์แล้วจักรวาลเป็นสิ่งที่สามารถดีขึ้นได้ (Meliorism) แนวคิดนี้เชื่อว่ามนุษย์สามารถก้าวผ่านอุปสรรคคือความชั่วร้ายอุปสรรคต่างๆ ด้วยความสามารถของมนุษย์เอง มนุษย์สามารถปรับปรุงสถานการณ์ทางศีลธรรมให้รอดพ้นจากความชั่วร้ายไปได้ มากไปกว่านั้นมนุษย์มีความสามารถที่จะพิทักษ์ รักษา ปรับปรุงสิ่งแวดล้อม และสังคมโดยรอบให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้ (James, 1988, p. 1055)

ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกแห่งวัตถุ

เจมส์สนับสนุนแนวคิดการอธิบายมนุษย์ตามทฤษฎีวิวัฒนาการของชาลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) ถึงที่มาและธรรมชาติของมนุษย์ และได้เพิ่มเติมธรรมชาติของมนุษย์ในแง่มุมมองของจิตวิทยาในส่วนอัตลักษณ์บุคคล (Personal identity) ว่า

ตัวตนของมนุษย์คือผลรวมของทุกอย่างที่สามารถเรียกได้ว่าเป็นของเขา ไม่เพียงแต่ส่วนที่เป็นร่างกาย (Body) หรือ

สมรรถนะทางจิต (Psychic power) เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึง เสื้อผ้าอาภรณ์ บ้านเรือน ภรรยา บุตร บรรพชน มิตรสหาย ชื่อเสียง การงาน ที่ดิน ม้า เงิน ทอง” (James, 1890, p. 183)

ตัวตนของมนุษย์จึงมีลักษณะ 2 ประการคือ 1) ตัวตนเชิงประจักษ์ (The empirical self) ประกอบไปด้วย (ก) The material Self ตัวตนส่วนนี้คือส่วนที่เป็นร่างกายเป็นส่วนที่ครอบครองพื้นที่ เช่น เสื้อผ้าที่สวมใส่ บ้าน ทรัพย์สิน รวมไปถึงญาติในครอบครัว เพราะสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นส่วนประกอบหนึ่งที่อยู่ภายใต้ความเป็นตัวตนที่สะท้อนออกมาในลักษณะเชิงประจักษ์ เป็นการจำแนกคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก เช่น A ต่างจาก B อย่างไร (ข) The social Self ตัวตนส่วนนี้คือการอธิบายอัตลักษณ์ด้วยพฤติกรรม (Behaviour) ที่มนุษย์แสดงออกมาในบทบาทที่ต่างกันไป เช่น การแสดงออกในฐานะหรือบทบาทของ ครู นักเรียน (ค) The spiritual หมายถึงตัวตนที่มีการคิดด้วยเหตุผลต่อมโนธรรมสำนึก หรือความคิดทางศีลธรรม Material, Social, และ Spiritual ไม่ได้ทำงานอย่างแยกขาดออกจากกัน ไม่ได้มีเส้นแบ่ง หรือกำหนดขอบเขตว่าแต่ละส่วนกินที่หรือครอบครองส่วนใดอย่างเฉพาะ แต่ทุกส่วนมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน 2) อัตตาบริสุทธิ์ (The pure Ego) หรือสำนึก (Consciousness) เป็นตัวตนแห่งความคิด (Thoughts) หรือภาวะของการคิด (Thinking) สำหรับเจมส์ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ไม่ได้บ่งบอกถึงการมีอยู่ของผู้กระทำการ (Agent) แต่อย่างไรก็ตาม อัตตาบริสุทธิ์จึงเป็นการยืนยันเพียงแค่ภาวะของการที่รู้ที่กำลังคิด กำลังรู้สึก และความตั้งใจเท่านั้น ไม่ใช่ตัวตนที่เป็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์

เจมส์ได้นำเสนอประจักษ์นิยมแบบจัด (Radical empiricism) ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้ (Knower) กับสิ่งที่ถูกรู้ (The known) กล่าวคือแนวคิด

ประจักษ์นิยมเดิมไม่เชื่อถึงการมีอยู่ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้สองสิ่งนี้จัดว่าเป็นคนละหน่วยที่เปรียบเสมือนเส้นตรงที่ขนานกันสองเส้น เช่น เมื่อผู้รู้มีประสบการณ์ต่อวัตถุภาพที่ปรากฏนั้นถือว่าเป็นเพียงแต่จินตภาพหรือภาพประทับของวัตถุเท่านั้นซึ่งถือว่าเราไม่ได้รับรู้มันโดยตรง แต่สำหรับเจมส์มองว่าทั้งวัตถุทางกายภาพและมโนภาพที่เกิดขึ้นนั้นคือสิ่งเดียวกัน เช่น เมื่อเราเห็นหอไอเฟลมโนภาพที่เกิดขึ้นและวัตถุภายนอกมีลักษณะพื้นฐานที่ตรงกับที่ปรากฏในจิต เจมส์เห็นด้วยกับเบอร์คเลย์ที่ว่าวัตถุมีแก่นแท้อยู่ที่การถูกรู้ (สมพิศ ศรีประไพ, 2521 น. 22) แต่เจมส์ไปไกลกว่าเบอร์คเลย์ด้วยการเสนอว่าทั้งผู้รู้ และสิ่งที่ถูกนั้นคือสิ่งเดียวกันเนื่องมาจากความพยายามที่จะตอบปัญหาที่ว่าความเป็นจริงมีอยู่ที่โลกภายนอกหรือภายในจิต เพราะความเป็นจริงไม่อาจมีอยู่สองที่ในเวลาเดียวกันได้ นี่จึงเป็นการยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ และกายกับจิตเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้เลย ซึ่งการยืนยันว่าโลกแห่งประสบการณ์คือความจริงย่อมส่งผลต่อมากองคุณค่าของสรรพสิ่งในความคิดทางจริยศาสตร์ด้วยเช่นกัน (James, 1891, p. 181)

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษามโนทัศน์ทางอภิปรัชญาของเจมส์พบว่าเจมส์มองธรรมชาติของสรรพสิ่ง หรือความเป็นจริงของจักรวาลนี้ประกอบขึ้นจากหน่วยย่อยแต่ละส่วนที่ต่างดำรงอยู่อย่างอิสระ หน่วยย่อยเหล่านั้นหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในจักรวาล เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช รวมทั้งวัตถุที่ไม่มีชีวิต สิ่งเหล่านั้นมีความเท่าเทียมกันในสถานะทางภววิทยา กล่าวคือไม่มีสิ่งใดที่มีอำนาจอภิสิทธิ์เหนือสิ่งอื่น หรือถูกสิ่งอื่นครอบครองโดยนัยนี้เจมส์ปฏิเสธทฤษฎีที่ได้รับความนิยมจากศาสนายิวและคริสต์ที่ยกให้พระเจ้าคือความสมบูรณ์แบบและเป็นที่มาของศีลธรรม เจมส์ได้

เปรียบเทียบเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกิ่งก้านของต้นไม้ที่แตกแขนงไม่ต่างจากสปีชีส์อื่นๆ การเกิดขึ้นของแฟนทอมมนุษย์เป็นเพียง “ความบังเอิญ” ของประวัติศาสตร์ความสามารถในการใช้เหตุผล ความคิดทางศีลธรรม การประดิษฐ์ภาษาเป็นเพียงผลผลิตส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการ ไม่ได้ยืนยันว่ามนุษย์คือความจำเป็นของนิเวศ (McGranahan, 2017, p. 5) ประการสุดท้ายคือเจมส์มองว่าโลกแห่งประสบการณ์หรือโลกแห่งวัตถุที่เรารับรู้ได้ต่างหากที่เป็นความจริงอีกทั้งวัตถุมีความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ซึ่งฐานคิดนี้ย่อมส่งผลต่อการมองคุณค่าตามไปด้วย เนื่องจากเมื่อวัตถุมีความสัมพันธ์หรือเป็นความจำเป็นของกันและกันวัตถุเหล่านั้นจึงมีความสำคัญ และสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนย่อยของระบบใหญ่ ธรรมชาติของเจมส์ต่อความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นไปในลักษณะที่โยงใยกันทั่วของสรรพสิ่ง หรือเป็นความสัมพันธ์แบบองค์รวม สรรพสิ่งมีสถานะและคุณค่าโดยการเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน เจมส์ปฏิเสธอำนาจที่อยู่เหนือกฎของธรรมชาติ (Super natural) ที่ครอบครองโลก แม้จะเป็นนักปรัชญากลุ่มที่มองความจริงของโลกเป็นวัตถุแต่เจมส์ก็ได้ปฏิเสธแนวคิดด้านคุณค่าแต่อย่างใด เพราะการที่มนุษย์มีความเชื่อเรื่องคุณค่า เช่น ความเชื่อทางศาสนาย่อมนำมาซึ่งความสงบทางจิตใจ (James, 1988, p. 12)

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

เจมส์เห็นว่าจริยศาสตร์เป็นสิ่งที่เกิดจากการประกอบสร้าง หรือถูกนิยามขึ้นโดยมนุษย์เองเนื่องจากแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ถูก/ผิด ดี/ชั่ว ควร/ไม่ควร หรือเกณฑ์ในการตัดสินปัญหาทางจริยธรรมล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ไม่อาจมีอยู่ได้หากปราศจากจิตสำนึกของมนุษย์ที่เป็นผู้รับรู้ หากโลกนี้ไม่มีมนุษย์จริยธรรมก็ไม่อาจมีอยู่เช่นกัน

จึงเป็นการปฏิเสธความเป็นศูนย์กลางทางจริยธรรมของพระเจ้าตามแนวคิดทางเทววิทยาในศาสนาคริสต์ อีกทั้งได้อธิบายธรรมชาติของสรรพสิ่งว่าจักรวาลนี้ไม่ได้มีที่มาจากความเป็นหนึ่งเดียว ไม่ได้เกิดจากพระเจ้าที่ทรงพลานุภาพที่สุด แต่จักรวาลมีลักษณะที่หลากหลาย เกิดจากการรวมกันของปัจจัยย่อยที่มาปฏิสัมพันธ์กันเกิดเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ขึ้น ลักษณะของสรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลง ไม่คงอยู่สภาพเดิม เคลื่อนไหวเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา พระเจ้า มนุษย์ สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติล้วนเท่าเทียมในฐานะที่เป็นเพียงส่วนย่อยหนึ่งของจักรวาลไม่มีสิ่งใดที่มีอภิสิทธิ์ในการอ้างความชอบธรรมเหนือกว่าสิ่งอื่น ๆ ในฐานะของมนุษย์ต่อโลกธรรมชาตินั้นแม้จะมีความสามารถการใช้เหตุผล การคิดประดิษฐ์ภาษา หรือการกำหนดคุณค่าทางศีลธรรม แต่สิ่งเหล่านั้นก็เป็นเพียงผลผลิตของวิวัฒนาการเท่านั้นไม่ได้เป็นการยืนยันว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางในโลกธรรมชาติแต่อย่างใด ความสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่รอบตัวจึงเป็นไปในลักษณะที่ต่างเป็นส่วนหนึ่งที่โยงใยทั่วกันที่ต่างก็เป็นหนึ่ง ฟังพา และเกื้อกูลกันและกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ทางศีลธรรมของมนุษย์กับสถานะแวดล้อมจึงเป็นไปในลักษณะแบบองค์รวม มนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่รอบตัวต่างก็เป็นสังคมทางศีลธรรมขนาดใหญ่ กล่าวอีกนัยหนึ่งต่างฝ่ายต่างอิงอาศัยส่วนอื่น ๆ จากหน่วยย่อยจึงกลายเป็นระบบนิเวศพหุนิยมขนาดใหญ่ที่มีลักษณะหลากหลายส่วนย่อยนั้นมียุคค่าเท่าเทียมกัน ไม่มีสิ่งใดจะมีอภิสิทธิ์เหนือสิ่งอื่น

บทความวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาเฉพาะประเด็นความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของวิลเลียม เจมส์เป็นหลักเพื่อต้องการทราบรากฐานทางอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด ซึ่งผู้วิจัยไม่ได้ศึกษาครอบคลุมถึงงานเขียนทุกชิ้น

ของเจมส์มีแต่เพียงการสำรวจงานทางด้านอภิปรัชญาและจริยศาสตร์เท่านั้น ซึ่งไม่ควรนำงานวิจัยชิ้นนี้ไปใช้เป็นแม่แบบในการศึกษาด้านอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

- เนื่องน้อย บุญยเนตร. (2537). *จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มัทยา นิรัตติยภุติ. (2554). *ปัญหาความชั่วร้าย*. สืบค้นจาก <http://www.parst.or.th/philospedia/theproblemofevil.html>
- สมพิศ ศรีประไพ. (2521). *วิเคราะห์ปรัชญา “ประจักษ์นิยมแบบจัด” ของวิลเลียม เจมส์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- สมาคมพระคริสตธรรมไทย. (2531). *พระคริสตธรรมคัมภีร์: ภาคพันธสัญญาเดิม และพันธสัญญาใหม่*. กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย.
- สุทัศน์ ยกส้าน. (2555). บุคคลสำคัญ. *นิตยสาร สสวท*, 40(176), 54-56
- Barnhill, D. L. & Gottlieb, R. S. (2001). *Deep Ecology and World Religions: New Essays on Sacred Grounds*. New York: State University of New York Press.
- Callicott, J. Baird & Frodeman Robert. (2008). *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*. New York: Macmillan Reference USA.

- Drengson, A. (2012). *Some Thought on the Deep Ecology Movement*. Retrieved from <http://www.deepecology.org/deepecology.htm>
- Glendinning, C. (1994). *My Name Is Chellis and I'm in Recovery from Western Civilization*. Massachusetts: Shambhala Publications.
- James William. (1988). *Humanism and Truth William James : Writings 1902-1910 : The Varieties of Religious Experience Pragmatism A Pluralistic Universe The Meaning of Truth Some Problems of Philosophy Essays*. N.Y: Library of America:
- James William. (1890). *The Principles of Psychology*. N.Y: Harvard University Press.
- James, William. (1891). *Pragmatism and classical American philosophy : essential readings and interpretive essays* edited by John J. Stuhr. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
- James, William. (1909). *A Pluralistic Universe*. Arc Manor: Marry Land.
- Jardins, J. R. (1993). *Environmental Ethics: An introduction to environmental philosophy*. California: Wadsworth Publishing Company.
- Sarkar, S. (2005). *Biodiversity and Environmental Philosophy: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.

- Legg, Catherine. (2008). *Pragmatism*. Retrieved from <https://Plato.stanford.edu/entries/pragmatism/>
- McGranahan, Lucas. (2017). *Darwinism and Pragmatism William James on evolution and selftransformation*. New York: Routledge.
- Newman, Julia. (2011). *Green Ethics and Philosophy An A-to-Z Guide*. California: SAGE Publications.